

SL. 1. KONRAD VON GRÜNEMBERG PILGERREISE VON KONSTANZ NACH JERUSALEM: PRVA POZNATA VEDUTA GRADA HVARA, 1486. AUTOR PRIKAZUJE GRAD U REDUCIRANOJ NESTVARNOJ GEOGRAFIJI ZAPADNOGA DIJELA OTOKA. OBRIS GRADA PREMA ZAPADU ODREĐUJE DOMINIKANSKI SAMOSTAN, PREMA ISTOKU ISTOČNE GRADSKÉ ZIDINE, PREMA SJEVERU TVRĐAVA, PREMA JUGU PJACA. GOTIČKA KATEDRALA, ARSENAL, FRANJEVAČKI SAMOSTAN I BŪRAK IZOSTAVLJENI SU. GRODÁ I GOJĀVA PRIKAZANE SU KONCENTRIRANO NA POJEDINE DETALJE, ALI BEZ IZRAZITA URBANOG REDA. PJACA JE PRIKAZANA KAO SLIKOVIT ŽIVOTNI PROSTOR (ŠETAČI, ZABAVLJAČI, TRGOVCI, LAĐE IZVUČENE NA OBALU I SL.). ZANIMLJIV JE PRIKAZ PALME KOJI SVJEDOČI O FASCINACIJI FLOROM. TO JE UJEDNO JEDAN OD NAJRANIJIH PRIKAZA OVOG STABLA Tzv. VISOKE PALME (PHOENIX DACTILIPHERA) NA NAŠOJ OBALI.

FIG. 1 KONRAD VON GRÜNEMBERG PILGERREISE VON KONSTANZ NACH JERUSALEM: FIRST KNOWN PANORAMA OF HVAR, 1486. THE TOWN IS SITUATED IN AN IMAGINARY WESTERN AREA OF THE ISLAND. THE TOWN IS SURROUNDED BY A DOMINICAN MONASTERY TO THE WEST, THE TOWN WALLS TO THE EAST, THE FORTRESS TO THE NORTH AND PJACA TO THE SOUTH. THE GOTHIC CATHEDRAL, THE ARSENAL, THE FRANCISCAN MONASTERY AND BŪRAK ARE OMITTED. GRODÁ AND GOJĀVA FEATURE SOME DETAILS ALTHOUGH NO PARTICULAR URBAN ORDER MAY BE DISCERNED. PJACA IS PRESENTED AS A PICTURESQUE AREA (STROLLERS, ENTERTAINERS, TRADERS, BOATS PULLED OUT ETC). THE PALM REPRESENTATION IS ONE OF THE EARLIEST ONES ON OUR COAST.

ANA-MARIJA RAJČIĆ

GRADSKI ZAVOD ZA PROSTORNO UREĐENJE
HR – 10000 ZAGREB, REPUBLIKE AUSTRIJE 18

PREGLEDNI ZNANSTVENI ČLANAK

UDK 711.4.03 (497.5 HVAR)

TEHNIČKE ZNANOSTI / ARHITEKTURA I URBANIZAM
2.01.02 – URBANIZAM I PROSTORNO PLANIRANJE

ČLANAK PRIMLJEN / PRIHVACEN: 27. 09. 2004. / 30. 03. 2005.

CITY INSTITUTE OF PHYSICAL PLANNING
HR – 10000 ZAGREB, REPUBLIKE AUSTRIJE 18

SUBJECT REVIEW

UDC 711.4.03 (497.5 HVAR)

TECHNICAL SCIENCES / ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING
2.01.02 – URBAN AND PHYSICAL PLANNING

ARTICLE RECEIVED / ACCEPTED: 27. 09. 2004. / 30. 03. 2005.

URBANISTIČKI RAZVOJ GRADA HVARA

PREGLED OSNOVNIH FAZA

URBAN DEVELOPMENT OF HVAR

REVIEW OF MAIN STAGES

HVAR
JADRAN
MEDITERAN
POVIJESNI GRADOVI
URBANISTIČKI RAZVOJ GRADA

HVAR
ADRIATIC REGION
THE MEDITERRANEAN
HISTORIC TOWNS
HISTORY OF URBAN DEVELOPMENT

U članku se donosi pregled osnovnih faza urbanističkog razvoja grada Hvara, s posebnim osvrtom na položaj naselja u geomorfološkoj strukturi i sustavu komunikacija na Jadranu i na povijesne okolnosti koje su utjecale na uobličenje naselja i promjenu njegova položaja. Detaljnije se prikazuje organizacija povijesnoga grada i izgradnja grada izvan povijesne jezgre i njenih predgrada.

This paper gives a review of the main stages of Hvar's urban development with special reference to its position within the geomorphological structure and communication system in the Adriatic region as well as to the historical circumstances which had an impact on the formation of the settlement and its position. A thorough analysis of the historic town layout is also given.

POLOŽAJ NASELJA U GEOMORFOLOŠKOJ STRUKTURI I SUSTAVU KOMUNIKACIJA

POSITION OF THE SETTLEMENT WITHIN GEOMORPHOLOGICAL STRUCTURE AND COMMUNICATION SYSTEM

Dosadašnja istraživanja razvitka grada Hvara parcijalno obuhvaćaju pojedine teme i razdoblja. Ovaj prikaz nastanka, položaja i organizacije grada Hvara u povijesnom kontekstu prilog je istraživanju urbanističkog razvoja grada.*

Grad Hvar smješten je na zapadnom rubu istoimenoga srednjodalmatinskog otoka koji pripada skupini otocja istočnojadranskog dijela Mediterana. Točnije, grad Hvar smješten je na istočnom rubu Paklinskoga kanala koji s juga zaklanjaju Paklinski (Pakleni) otoci, a sjeverno unutrašnjost otoka (Sl. 2). Promatrajući povoljnu topografsku strukturu s aspekta pomorskog prometa, može se uočiti mnogo prirodnih luka i lučica, što je gradu tijekom povijesti osiguravalo status važnoga nautičkog skloništa na Jadranu i odmorišne luke. U cjelini istočnojadranske obale uočava se da se zapadni rub otoka Hvara nalazi gotovo na njenoj sredini, na glavnome plovnom putu. Za jedrenjake koji su plovili duž jadranske obale, ali i za brodove koji su iz središnjega dijela Dalmacije plovili prema zapadnoj obali Jadrana, ovo je područje bilo nezaobilazno iz više razloga. Najvažniji je razlog bilo navigacijsko ograničenje brodova na jedra, s malom autonomnosti u plovidbi: tijekom dana mogli su prelaziti male udaljenosti, a sigurnost plovidbe mogla je omogućiti samo stalna blizina obale. Stoga se još od vremena antike razvijaju putovi koji spajaju Stari Grad, kao glavno naselje središnjega dijela otoka, i Hvar kao najsigurniju luku

na otoku. Manjim je brodovima bilo na raspolaganju nekoliko desetaka prirodnih luka – pribježišta (u dokumentima nazvane *porto d'appoggio*), koje su pružale siguran zaklon, dok je gradska luka omogućivala opskrbu brodova i trgovanje brodskim teretima.¹

Osim izrazite razvedenosti obale, za nastanak i razvoj grada bio je važan prostor koji se pruža zapadno i istočno – od uvale Podstine do uvale Borča: plodna zemlja u neposrednoj blizini grada omogućivala je neovisnost stanovništva o dopremi hrane iz udaljenijih područja, što je u doba kriza ili ratova bilo presudno za njegov opstanak. Razvojem poljodjelstva ovaj je plodni pojas zemlje omogućio stvaranje proizvodnih viškova, na čemu će se razvijati zanatstvo i trgovina.² Nastanak i održanje grada Hvara omogućivao je i njegov smještaj na obroncima triju brežuljaka na zapadu, sjeveru i jugu, s kojih se naselje moglo braniti. Najviši i najstrmiji, sjeverni brežuljak omogućivao je najlakše utvrđivanje pa se na njegovu južnom obronku smjestila povijesna jezgra grada.³ Razvedenost obale, plodna zemlja i smještaj na padinama brežuljaka tri su temeljne geomorfološke osobine prostora na kojemu je grad nastao i zahvaljujući kojima se razvio i održao.

* Autorica se zahvaljuje na stručnim savjetima i pomoći u prikupljanju pisanog i grafičkog materijala gđi. Mirjani Kolumbić i njezinim kolegama u Centru za zaštitu kulturne baštine otoka Hvara u Hvaru. Izuzetnu pomoć pružio je i gosp. Ambroz Tudor iz Regionalnoga zavoda za zaštitu spomenika u Splitu, kao i gosp. Toni Biluš koji je omogućio grafičku pripremu ilustracija. Zahvaljuje se također na susretljivosti gđi. Nataši Bajić, ravnateljici Arhiva mapa i karata u Splitu. Na poslijetku, osobito dragocjenim smatra mogućnost uvida u arhivu projekata ing. Silvija Sponze, koji joj je omogućila gđa. Ljupce Sponza. Silvije Sponza realizirao je niz projekata u Hvaru. Njegova inženjerska svestranost, izražena arhitekturom, graditeljstvom i inovacijama, te izvanredna energija kojom je stvarao – učinili su opus radova dragocjenim, ali nadasve poticajnim za sustavno istraživanje.

1 *** 1975: 701-703

2 TUDOR, 1995.a: 16

3 PETRIĆ, 1975: 20-27

4 Primjerice, dokumentirani su sljedeći urbanistički elementi: dijelovi naselja, važne pojedinačne građevine, javne građevine, središnji sadržaji i prostori, utvrde i gradske obrambene zidine, promjene na obalnoj crti, najizrazitiji elementi perivojne arhitekture, elementi prometa i infrastrukture. Vidjeti (osim literature u prilogu) i: BERIĆ, DUBOKOVIĆ, D.; NIKOLANCI, M. (1958.), *Popis spomenika otoka Hvara*, Split; BRUSIĆ, V. (1934.), *Franjevački samostan na Hvaru*, „Hvarska straža”, 6, 19-20: 22-24, 26, 48, Hvar; BUČIĆ, V. (1956.), *O javnim građevinama i zgradama na Hvaru*, Izdanje Historijskog arhiva u Hvaru, 3., Split; DUBOKOVIĆ-NADALINI, N. (1958.), *Antikni spomenici otoka Hvara, popis spomenika otoka Hvara*, Hvar; DUBOKOVIĆ-NADALINI, N. (1960.), *O građevinskom razvoju grada Hvara sredinom 15. stoljeća*, Prilozi povijesti otoka Hvara, 2, Centar za zaštitu kulturne baštine otoka Hvara, Hvar; DUBOKOVIĆ-NADALINI, N. (1962.), *Nekadašnji izgled Kneževe palače u Hvaru*, Prilozi povijesti umjetnosti Dalmacije, Split; DUBOKOVIĆ-NADALINI, N. (1963.), *Nekoliko bilježaka o izgradnji hvarske luke i grada*, Bilten Historijskog arhiva komune hvarske, 5-6, Hvar; DUBOKOVIĆ-NADALINI, N. (1965.), *O fazama razvitka kulture na Hvaru*, Izdanje Historijskog arhiva, Hvar; DUBOKOVIĆ-NADALINI, N. (1973.), *Koncepcija načina zaštite spomenika na Hvaru*, Hvarski zbornik, 1, Hvar; Fisko-

PREGLED URBANISTIČKOGA RAZVOJA GRADA HVARA

REVIEW OF HVAR'S URBAN DEVELOPMENT

Dosadašnja znanstvena i stručna istraživanja razvoja grada Hvara ponajprije su usmjerena na pojedina povijesna razdoblja i pripadajuće primjere graditeljskog naslijeđa, odnosno na povijesno-stilsko određenje pojedinačnih graditeljskih fragmenata, dok je prostorna komponenta sadržana samo u naznakama.⁴ Namjera je ovog istraživanja sagledati najzrazitije prostorne osobitosti razdoblja koja su relevantna za urbanistički razvoj grada Hvara kao kulturno-povijesne cjeline. Metoda istraživanja je selektivna sistematizacija najznačajnijih urbanističkih elemenata koji su karakteristični za pojedino razdoblje, potvrđuju grad Hvar kao kulturno-povijesnu cjelinu, a prikazani su u prethodno provedenim pojedinačnim istraživanjima, kao i povijesne okolnosti nastanka i promjene urbanističkih elemenata. Povijesna jezgra grada Hvara najvećim je dijelom smještena na padinama sjevernog i južnog brijega s velikim, izduženim prostorom Pjace u sredini. Prema zapadu grad se širi uskim pojasom uza sjevernu stranu luke do

vić, C. (1976.), *Hvarska katedrala*, Split; FISKOVIC, C. (1977.), *Graditeljstvo grada Hvara u 16. stoljeću*, Radovi Instituta za hrvatsku povijest, 10, Zagreb; FISKOVIC, C. (1979.), *Prilog za romaniku u Hvaru*, Zbornik, 9-10, Narodni muzej u Beogradu, Beograd; GABRIČEVIĆ, B. (1974.), *Pristupna razmatranja o urbanizmu grčkih naseobina na istočnoj obali Jadrana*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split; KALOGJERA, B. (1957.), *Trogir-Hvar-Korčula, tri primjera naseobin urbanističkog naslijeđa*, „Urbs“, 1, Split; KALOGJERA, B. (1976.), *Otok Hvar u dosadašnjim prostornim planovima*, Hvarski zbornik, 4, Hvar; KOLUMBIĆ, M., PETRIĆ, M. (1986.), *Vodič Hvara*, Split; MARASOVIĆ, T.; KALOGJERA, B.; MARASOVIĆ, J.; PERVAN, B.; SU-MIĆ, D. (1958.), *Zaštita, sanacija i rekonstrukcija urbanističkog naslijeđa u Dalmaciji*, „Urbs“, 2, Split; MARASOVIĆ, T. (1993.), *Povijesni slojevi kulturne baštine na hrvatskom Jadranu*, Hrvatski Jadran, Zagreb; NIKOLANCI, M. (1973.), *Otok Faros prije dolaska Parana*, Hvarski zbornik, 1, Hvar; NOVAK, G. (1914.), *Otok Hvar u starom vijeku*, Split; NOVAK, G. (1976.), *Rušenje i preobražaj sklopa Kneževce palace u Hvaru*, Hvarski zbornik, 4, Hvar; PLANIĆ-LONČARIĆ, M. (1980.), *Planirana izgradnja na području Dubrovačke republike*, Studije i monografije Instituta za povijest umjetnosti, Zagreb; Suic, M. (1976.), *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb. Razvidno je da ne postoji prikaz cjelovitoga urbanističkog razvoja u pisanom i grafičkom obliku. Također, za perivojno naslijeđe ne postoje autonomna istraživanja, a podaci se u najvećoj mjeri svode na dendrološki i floristički sastav pojedinih tipova parkovne arhitekture.

5 MILIĆ, 1990: 266

6 TUDOR, 1995.a: 17

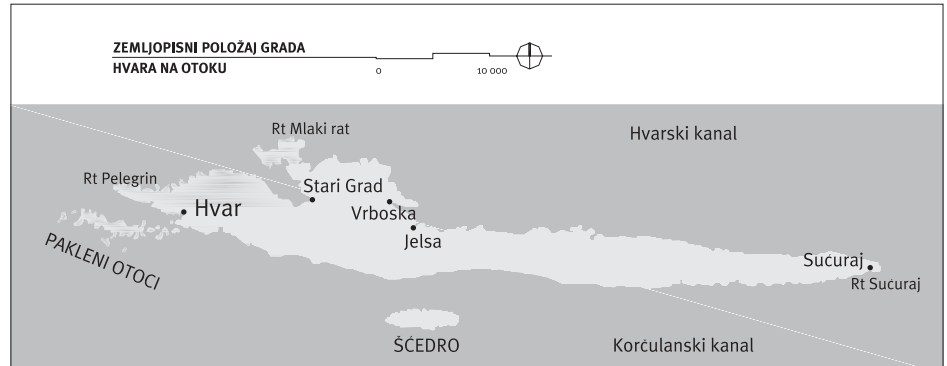
7 PRIBOJEVIĆ, 1991: 84

8 TUDOR, 1995.a: 17

9 ZANINOVIC, 1973: 205

10 Potvrda o naseljenosti područja grada, ponajprije južne padine pod citadelom, u doba grčke kolonizacije istočnojadranske obale, velika je količina grčkog novca i ostatak helenističke nadgrobnje stele. Pronađeni su novci pedesetak grčkih kolonija s područja cijelog Sredozemlja, što govori o prometnosti luke i obujmu trgovine još od davnina. (TUDOR, 1995.a: 18; ZANINOVIC, 1973.; ZANINOVIC, 1991.)

11 MILIĆ, 1990: 105

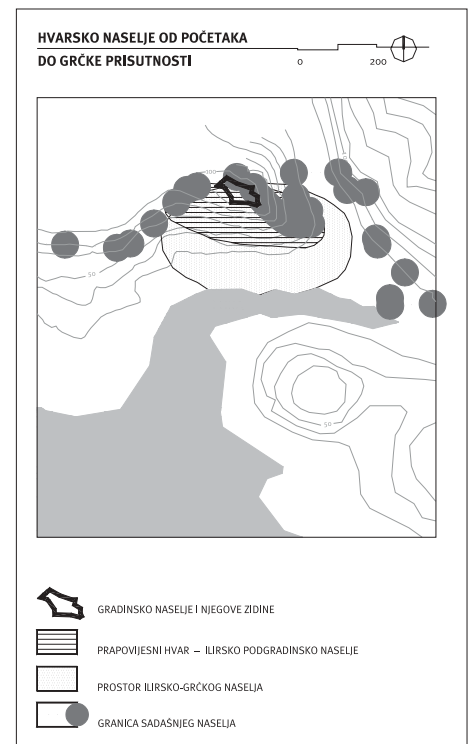
SL. 2. ZEMLJOPIŠNI POLOŽAJ GRADA HVARA NA OTOKU
FIG. 2 GEOGRAPHICAL POSITION OF HVAR ON THE ISLAND

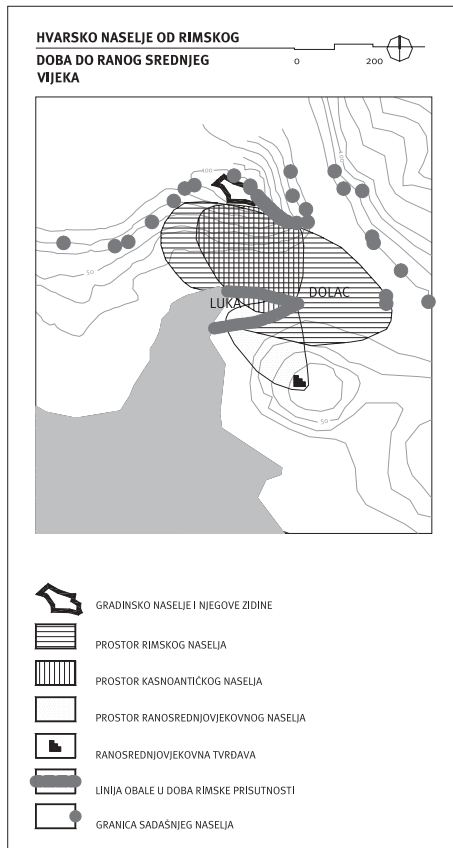
dominikanskog samostana sv. Marka (Sv. Marak). Srednjovjekovni, obidani *civitas*,⁵ zvan Grođá, smješten je na brijegu sjeverno od Pjace, dok su zapadno od *civitas*a i na brijegu južno od Pjace smještena povijesna predgrađa Gojáva i Búrak (Sl. 10).

Pretpostavljena topografija prostora na kojemu se smjestio grad prije bilo kakve izgradnje jest dubok zaljev, s tri strane okružen brjegovima. Na mjestu današnje Pjace, otprilike do današnje katedrale, nalazila se plitka uvala koja je u svojim gornjim dijelovima bila muljevita ili čak močvarna.⁶ Prvo naselje na mjestu današnjega grada Hvara bila je gradina na vrhu brijega sjeverno od Pjace, gdje se danas nalazi renesansna tvrđava Fortica. Doba nastanka ovoga teško pristupačnoga utvrđenog mjesta nije moguće precizno ustanoviti, ali prema arheološkim nalazima na obroncima sjevernog brijega može se datirati u eneolit, kada se počinju organizirati naselja na izdvojenim vrhovima.⁷ Gradina na vrhu brijega postala je citadela kasnijih naselja, a ulogu aktivnoga obrambenog zakloništa izgubit će tek u drugoj polovici 19. stoljeća, poslije Viške bitke 1866. godine.⁸ Ilirsko podgradinsko naselje nalazilo se na južnoj i istočnoj padini pod citadelom.⁹ Počinje se uobličavati u 3. st. pr. Kr., kada otok dolazi pod upravu osvajački ambiciozne Ilirske države. Sredinom trećeg stoljeća na mjestu današnjega grada postojala je ilirsko-grčka naseobina s važnom lučkom i trgovačkom ulogom u grčkoj kolonizaciji Jadrana.¹⁰ Intenzivno korištenje luke potaknulo je spuštanje naselja s viših dijelova južne padine prema obali uvale na mjestu današnje Pjace (Sl. 3). Dolazak Grka s otoka Parosa 385. g. pr. Kr. značio je sukob sa starosjedičkim Ilirima. Dok su se Iliri povukli i obitavali dalje od mora, Grci su sagradili naselje pod zidom i uredili ga po uzoru na klasični polis.¹¹ Ekonomski napredak osigurala je trgovina i kontinuitet intenzivnijih oblika poljoprivrede u nizinskim područjima.

Romanizacijom otoka u 3.-2. st. pr. Kr., točnije od 219. g. pr. Kr., ilirsko-grčka naseobina na području grada Hvara doživljava prostornu

SL. 3. HVARSKO NASELJE OD POČETAKA DO GRČKE PRISUTNOSTI
FIG. 3 HVAR FROM ITS ORIGIN TO THE PERIOD OF GREEK INFLUENCE

SL. 4. HVARSKO NASELJE OD RIMSKOGA DOBA DO RANOGA SREDNJEG VIJEKA
FIG. 4 HVAR BETWEEN ANCIENT ROMAN AND EARLY MEDIEVAL PERIODS

transformaciju: izvorno naselje s padina podno tvrđave dalje se širi prema nizini na istoku (prostor današnjega Dolca od pročelja katedrale do ljetnikovca Hanibala Lucića). Naselje se širi i na padine južnog brijega, uokvirujući tako i morsku uvalu koja se u doba Rima pruža do otprilike polovice današnjega trga¹² (Sl. 4). Degradirana je uloga grada, koji više nije bio grčki polis, niti je postao rimski municipij,¹³ već postaje sjedište salonitanske prefekture. Ipak, rimski utjecaj na tadašnji izgled cijelog otoka najbolje se očituje u urbanoj shemi (izgrađen kao rimska *urbs quadrata*), s precizno organiziranim javnim prostorom i pravilnim sustavom uličnih komunikacija. Dokaze kontinuiteta razvitka života na otoku, ali i razmjerno visokog standarda rimskih obitelji u nekim dijelovima otoka, pružaju ostaci njihovih ljetnikovaca i gospodarskih zgrada (*villae rusticae*).¹⁴ Dakle, kontinuitet grada održava se.

Pad Rimskoga Carstva 476. godine poremetio je političku ravnotežu na Jadranu na štetu Rimskoga Carstva, komunikacijske tokove, sigurnost i, dosljedno tome, uvjete života na Hvaru. Kasnoantičko naselje na području grada Hvara potvrđuje se brojnim arheološkim nalazima.¹⁵ Mnogobrojnost nalaza, kao i kvaliteta sačuvanih gradnji, upućuje na zaključak da je riječ o većem naselju. Područje njegova prostiranja poklapa se uglavnom s ranijim, antičkim naseljem, osim što ne postoji dokaz za njegovo širenje u područje nizine istočno od grada. U to je doba, vjerojatno, došlo i do nasipavanja uvale između dva brijega do današnje razine, odnosno do Mandrača (Sl. 4). Kada prestaje život antičkog i kasnoantičkog naselja te što je tome bio uzrok, nije moguće sa sigurnošću utvrditi. Od toga doba, pa sve do 12. stoljeća ne postoje detaljni podaci o zbivanjima na Hvaru.¹⁶

O postojanju ranosrednjovjekovnog naselja na mjestu grada Hvara svjedoče pisani tragovi o ruševinama kula i obrambenih zidova iz zemljišnih darovnica 15. i 16. stoljeća. Neke su od ruševina i danas vidljive, a neke su potvrđene arheološkim istraživanjem.¹⁷ Naselje nastalo u 9.-10. stoljeću prostiralo se na padinama južnog brijega – od tvrđave na mjestu današnjega groblja do crkve Anuncijate na zapadu, a zatim je paralelno s Pjacom prolazio sjeverni obrambeni zid do katedrale, da bi se odatle istočni obrambeni zid uspeo natrijag do tvrđave (dio kasnijega južnog predgrađa nazvanog Búrak)¹⁸ (Sl. 4).

Političke okolnosti ranosrednjovjekovnog doba od početka 8. stoljeća karakterizira potpuna slavenizacija (dolazak Neretljana s rodovskim poretkom). Godine 1135. Mlečani su prvi put okupirali otok, a istodobno se osniva i hvarska biskupija (1147. god.) koja je, prema starohrvatskim crkvenim zakonima, morala u po-

ćecima biti u Starome Gradu. Poslije (1249. god.), biskup je prenio svoje sjedište u Hvar, što je gradu dalo gradska obilježja (kurija kao izvršno tijelo Velikog vijeća, procjenitelji, izviđač).¹⁹

Krajem 13. stoljeća, točnije u veljaci 1278. godine, Hvarani donose odluku o stupanju pod mletačku upravu,²⁰ čime je grad Hvar postao, uz već ranije crkveno, i političko-administrativno sjedište nove otočne zajednice otoka Hvara i Visa.²¹ Mletačka je uprava preuzimanjem Hvara dala gradu obilježja dobro utvrđenog i sigurnog središta. Stoga je već 1282. godine donesena odluka o gradnji potestatove

¹² PETRIĆ, 1975: 19

¹³ MILIĆ, 1990: 270

¹⁴ MIHOVILOVIĆ I SUR., 1995: 75

¹⁵ Osim kasnoantičkog novca, keramike i amfora pronađeni su i ostaci kasnoantičke sakralne i stambene arhitekture. (PETRIĆ, 1989.)

¹⁶ TUDOR, 1995.a: 18

¹⁷ BUČIĆ, 1950: 118

¹⁸ PETRIĆ, 1973: 178-179

¹⁹ MIHOVILOVIĆ I SUR., 1995: 75-78; *** 1991.

²⁰ Naselje na sjevernoj strani spominje se 3. travnja 1278. u dokumentu o predaji grada Veneciji, kao ruševine „grada koji je nekod postojao kraj crkve Sv. Marije od Lesne“ (nekadašnja crkva na mjestu današnje katedrale). (TUDOR, 1995.a: 18)

²¹ Ovime Venecijanska Republika hvarskom Velikom vijeću daje vlast nad otokom i time ukida dotadašnji neretljanski, a poslije feudalni sustav sa županom na čelu. Najvažniji izvor za proučavanje socijalnog i kulturnog života stanovnika hvarske općine, gospodarskih prilika, komunalnog uređenja, tijela vlasti i uprave, jest Statut grada i otoka Hvara. O životu i raznovrsnoj trgovačkoj djelatnosti toga doba svjedoči i potreba za vlastitim novcem, zvanim *bagatin*, koji se koristio do kraja 15. stoljeća. (MIHOVILOVIĆ I SUR., 1995: 76-80)

²² Ime nekadašnje crkve može se povezati s imenom otoka i grada Hvara. Ime Hvara u prapovijesti je nepoznato, dok se u antici nazivao *Dimos*. Premještanjem uloge vodeceg naselja iz Staroga Grada na položaj današnjega grada Hvara premjestilo se i ime *Pharos*, koje je originalno pripadalo Starome Gradu. Proučavajući arhivsku gradnju, na vedutama i katastrima grada pronalazi se naziv *Liesina* koji ima različito tumačenje. Neki autori upućuju na dvojako značenje riječi: silo – što opisuje oblik otoka ili talijanizirani oblik hrvatske riječi „lesna“, koja upućuje na sumovitost otoka odnosno grada. Niko Duboković-Nadalini povezuje ime grada s funkcijom luke: tzv. talijansko ime otoka *Liesina* je slavenska riječ „lijesna“ koja je zbog velikog broja stranoga građanstva dobila talijanski prizvuk. Riječ se izvodi iz glagola „lijezati“ (od koje potječe i današnji glagol ulaziti), a značila je „pristajati u luci“. Riječ je, dakle, o specifičnom imenu luke i grada Hvara nastalom u doba kada su Neretljani, plovci prema Hvaru, govorili da idu u luku, naime u Ljesnu ili Lisnu. (DUBOKOVIĆ-NADALINI, 1962.; VEKARIĆ, 1973.)

²³ TUDOR, 1995.b: 67

²⁴ Romaničko-gotička katedrala sv. Prošpera gradi se u 14. st. nakon premještanja „centra moći“ iz Staroga Grada u Hvar. Na njezinim ostacima (prezbiterij i propovjedaonica) izgrađena je u 16.-17. st. nova katedrala u današnjem obliku trobrodne bazilike. Njezini bočni dijelovi, kao i stražnji okrenut prema biskupskom vrtu, prilično su neupadljivi, dok je glavno pročelje oblikovano renesansno dobrih proporcija, plosno, trolisnog završetka. Uz glavno je pročelje zvonik romanikih i gotičkih detalja s gradirajućim otvorima od monofora na prvome katu do kvadrifora na posljednjem. (KOVAČIĆ, 1982.)

²⁵ MIHOVILOVIĆ I SUR., 1995: 80

(načelnikove) palače i gradskih bedema. Time počinje gradnja srednjovjekovnog grada na padinama sjevernog brijega, današnja Grođá (Sl. 5). Obrambene su gradske zidine oblika nepravilnog četverokuta, gdje je istočna stranica u gornjem dijelu prelomljena zbog konfiguracije terena.

Treba istaknuti najveću značajku povijesnoga grada Hvara u odnosu na ostale srednjovjekovne gradove istočnojadranske obale: obzidani *civitas* građen je bez središnjega gradskog trga, a građevni sklop benediktinske crkve i samostana sv. Marije od Lesne²² (danas katedrala sv. Prospera) smješten je izvan

²⁶ Sačuvano je mnogo zemljišnih darovnica koje je mletačka uprava dijelila doseljenicima i na taj način naseljavala grad koji je imao strateško značenje. (DUBOKOVIĆ-NADALINI, 1960.; BUČIĆ, 1950.; PETRIĆ, 1973.)

²⁷ Jedan od najraskošnijih primjera hvarske stambene arhitekture toga razdoblja svakako je nedovršena tzv. palača Hektorović. Palača potječe iz 1463. godine, a ostala je nedovršena sve do danas. Građena je na južnome gradskom zidu iznad glavnih gradskih vrata, asimetrično postavljenih trifora i sa cvjetnim gotičkim detaljima. Prema nekoliko grbova na kuci donedavno nije bilo moguće točno odrediti koja je obitelj gradila palaču. No, zahvaljujući istraživanju, prof. Josko Kovacic ustanovio je da je palaču u današnjem obliku počeo graditi vlastelin Nikola Uzizic, a ne Petar Hektorović, kako se prenosilo usmenom predajom. (KOVACIĆ, 1997.) Od sakralne arhitekture istoga razdoblja mogu se izdvojiti dva važna samostanska sklopa građena izvan *civitas*a: dominikanski samostan s crkvom sv. Marka podignut u Gojavi u 14. st. i franjevački samostan s crkvom sagrađen u Križnoj uvali u drugoj polovici 15. st. kao mornarički hospicij. U franjevačkom sklopu uz crkvu Gospe od Milosti, jednostavnog, gotovo skromnog izgleda izgrađen je najstariji hvarski zvonik prema kojemu su karakteristike dobili i ostali hvarski zvonici (renesansne proporcije, romaničko-gotički detalji). Dio je sklopa, uz crkvu i tri samostanska krila, i veliki vrt ograđen visokim zidom, danas izrazito zapušten, sa starim vrstama biljnog materijala. (KOVACIĆ, 1987.)

²⁸ MIHOVILOVIĆ I SUR., 1995: 82

²⁹ Iako plemići od 16. stoljeća ne borave više u ravnici, nego na gradskoj periferiji, na ravničarskom rubu grada Hvara, u polju izvan gradskih zidina, od 1530-ih godina Hanibal Lucić gradi svoj ljetnikovac s perivojem. Godine 1971. u ljetnikovac se useljava Centar za zaštitu kulturne baštine otoka Hvara koji održava građevine koristeći ih kao svoj radni prostor, arhiv, a uskoro i mali izložbeni prostor. Za razliku od građevina, danas je perivoj u lošem stanju: neadekvatni nasadi potkopavaju obzide perivoja pa postoji opasnost od njihova urušavanja. Sklop se sastoji od ljetnikovca, gospodarske zgrade (vrtlarova kucica) i perivoja. Ljetnikovac nije položen sredinom perivoja, već je smješten u njegov jugoistočni dio kako bi se ostvarile bolje vizure na perivoj i grad. Čitav je sklop jednostavan i sazet, neopterećen ukrasima. Razlikuje se od naših primorskih ljetnikovaca toga doba, dok se njegovi pojedini dijelovi potpuno uklapaju u dalmatinsko renesansno graditeljstvo prve polovice 16. stoljeća. Ne postoje točni podaci o originalnom sadenom biljnom materijalu. Međutim, u pisanim materijalima toga doba preporučuju se točno određene vrste za sadnju, koje spominju i P. Hektorović i M. Marulić u svojim djelima: bazga, šimsir, afričke tamarike, kapare, safrani, indijske smokve, jasmín, ljiljan, ružmarin, oleandri, cempresi, sunovrat, vinova loza, agrumi, i sl. (FISKOVIC, 1962.)

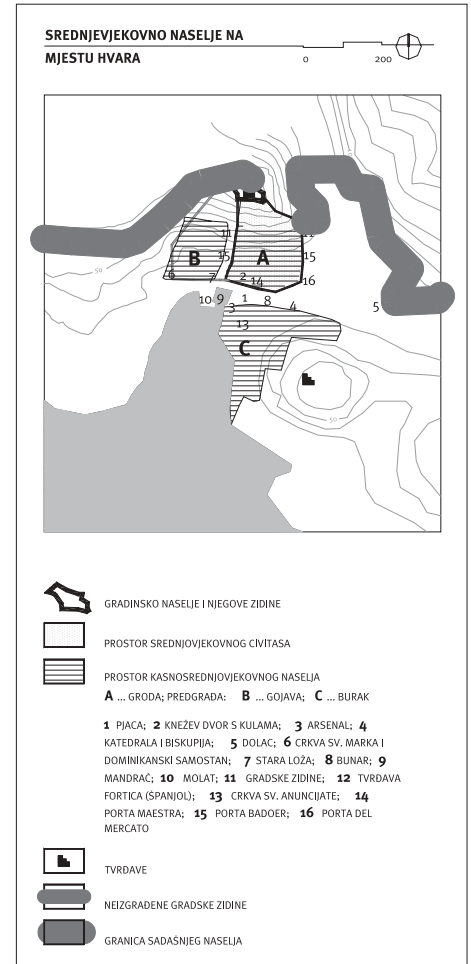
³⁰ Najbolje svjedočanstvo o zlatnom dobu hvarske prošlosti sačuvano je u govoru istaknutoga hvarskog pučanina, dominikanca Vinka Pribojevića „O podrijetlu i zgodama Slavena“, održanom 1525. godine u Hvaru. (MIHOVILOVIĆ I SUR., 1995: 82-83)

zidina i predstavlja putokaz novoga grada, u blizini antičkog dijela naselja, više kulturne negoli urbanističke važnosti.²³ Građevni sklop crkve i samostana smješten je u osi naselja, u dnu velike ravnice koja je spajala i razdvajala dvije gradske jezgre (Grođá i Búrak) koje su obje, u različitim razdobljima, bile naizmjenično središtima grada Hvara.²⁴ Godine 1292. izdana je naredba da novčanom potporom mletačke vlade počne gradnja Arsenala – sigurnog skloništa za lađe na plovidbenim pravcima duž istočnojadranske obale. Pod okriljem Venecije grad ostaje do 1358. godine. Nakon kratke vladavine ugarsko-hrvatskih kraljeva Hvar se 1420. godine opet predaje Veneciji, zajedno sa Splitom, Trogirom i srednjodalmatinskim otocima, te u njezinoj vlasti ostaje sve do 1797. godine.²⁵

Tijekom druge polovice 15. i početkom 16. stoljeća traju posljednji zahvati na oblikovanju povijesne jezgre kasnosrednjovjekovnoga grada Hvara. Tada se oblikuju njegova predgrađa, Búrak (južno predgrađe) i Gojáva (zapadno predgrađe). Time gradska aglomeracija Hvara postaje jednim od najljepših primjera vezivanja predgrađa uz prvu gradsku jezgru.²⁶ U isto je doba sagrađen najveći dio povijesne jezgre, ravnomjerno raspoređenih gotičkih graditeljskih karakteristika u sva tri dijela grada – u Grodi, u Gojavi i Burku. Od 15. stoljeća navedeni su se gradski dijelovi izgrađivali ujednačeno (Sl. 5).²⁷

Tijekom 16. stoljeća, sve do turske provale 1571. godine, hvarska komuna doživljava uzlet gospodarske aktivnosti, dok u kulturnom životu svoja djela ostvaruju Hanibal Lucić, Petar Hektorović, Marin Benetović i dr.²⁸ O materijalnoj moći toga doba i punom zamahu gradogradnje najbogatije komune mletačke Dalmacije danas svjedoče kameni tragovi bogate renesansne graditeljske baštine koja je grad uljepšala i učvrstila: gradske zidine i kastel (tvrđava Fortica, odnosno Španjola ili Španjolska tvrđava), gradski trg sv. Stjepana (Pjaca dobiva konačni oblik, posebno u njenu obalnom dijelu, gdje su Mandrač i Molat), Knežev dvor (komunalna palača), sat – kula (Ieroj), fontik (prigradnja sjeverno uz Arsenal), belvedere, prvo pučko kazalište (u doba kada u Europi postoje kazališta namijenjena samo najbogatijoj klasi), vlastelinski ljetnikovci²⁹ i patricijske kuće, crkve, kapele i zvonici (kampanili), (Sl. 1 i 5). U istom razdoblju izdvaja se u Hvaru niz imućnijih, trgovinom i pomorstvom obogaćenih pučkih obitelji koje će predvoditi svoj stalež u borbi s plemstvom za vlast (poznati hvarski pučki ustanak 1510.-1514. god.).³⁰

U sljedećem razdoblju važnom za urbanistički razvoj grada Hvara, točnije od 16. do prve polovice 19. stoljeća, pojedinačnim graditeljskim intervencijama konačno se oblikuje cje-

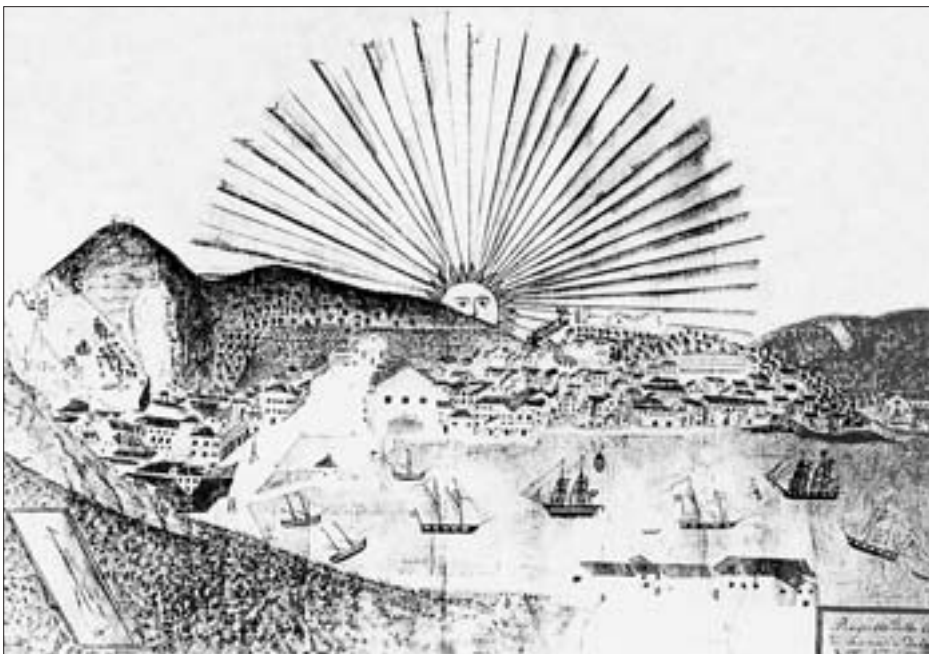
SL. 5. SREDNJOVJEKOVNO NASELJE NA MJESTU HVARA
FIG. 5. MEDIEVAL SETTLEMENT AT THE SITE OF HVAR

SL. 6. CAMOZZIO: VEDUTA GRADA HVARA „ISOLE FAMOZE“ PRIJE TURSKOG OSVAJANJA, 1571.
FIG. 6 CAMOZZIO: PANORAMA OF HVAR „ISOLE FAMOZE“ BEFORE TURKISH CONQUESTS, 1571

lovit urbani obris povijesne jezgre grada Hvara kakva postoji i danas, povremeno prekidan različitim povijesnim događajima. Naime, vrhunsko doba hvarskoga gospodarskog blagostanja i zavidne razine kulture življenja njegovih stanovnika iznenada je, u trenutku njegova punog procvata, prekinula turska provala 1571. godine. Spaljeni su Arsenal, Kneževa palača, komunalna kancelarija, mnogi samostani i crkve³¹ (Sl. 6). Turska provala, pustošenje grada, epidemija kuge i, na poslijetku,

SL. 7. JOSIP ROSSIGNOLI: PANORAMA GRADA HVARA, 1834.
FIG. 7 JOSIP ROSSIGNOLI: PANORAMA OF HVAR, 1834

posljedice izazvane eksplozijom barutane (uništenje tvrđave i oštećenje gradskih bedema) – zaustavile su i usporile razvoj Hvara koji više neće doseći takvu kvalitativnu razinu.³² Plemstvo, dotadašnji vodeći i najpoduzetniji sloj, tijekom 16., 17. i 18. stoljeća doživljava demografski pad, boreći se protiv poduzetničkih pothvata sve istaknutijih građanskih obitelji (Sl. 8).

U kratkom razdoblju francuske uprave, početkom 19. stoljeća (1805.-1813.) sagrađene su nove utvrde: tvrđava Napoleon (Napoleonova tvrđava) na uzvisini Sv. Nikola, gdje je prethodila stražarnica i kapela, te po jedna kula na svakoj strani ulaza u luku (Sv. Veneranda odnosno Sv. Venjeranda na zapadu i Križna punta na istoku).³³ Iz istoga razdoblja potječe i dobro trasirana cesta Hvar – Stari Grad (Sl. 10).

Razlog utvrđivanja grada jesu česte blokade i bombardiranja grada od strane Rusa i Engleza. Uz radikalne promjene koje uvodi francuska vlast (ukinuta je komunalna samouprava, a svi su stanovnici bez obzira na društveni položaj dobili jednaka građanska prava), otok Hvar – okružen neprijateljskim flotama, bez mogućnosti komunikacije i trgovačkog prometa s drugim dijelovima Jadrana – doživljava tijekom francuske uprave gospodarsku stagnaciju.

Od početka stogodišnje austrijske uprave (1813.-1918.) u Hvaru se održavaju sve stare gradske utvrde i gradi nova tvrđava na otočiću Galesniku pred lukom. Stratešku je važnost Hvar zadržao sve do sredine 19. stoljeća, kada je gubi nakon bitke za Vis 1866. godine. Temelj gospodarstva tijekom 19. stoljeća jesu

³¹ Arsenal izgrađen u 13. st. jedna je od najvažnijih i najmonumentalnijih građevina hvarske povijesne jezgre. Nakon uništenja 1571. god. obnavlja se s velikim polukružnim lukom u prizemlju i kazalištem na prvome katu, koje je izgrađeno 1612. godine. Rušenjem Kneževe palače oštećena je i Loža koja je bila u njenu sastavu. Ložu obnavlja kasnije majstor Trifun Bokanić u manirističkom stilu. Tako obnovljeni Arsenal i Loža sačuvani su sve do današnjih dana. (KOVACIĆ, 1987.)

³² MIHOVILOVIĆ I SUR., 1995: 85

³³ Veneranda je nekadašnji sklop pravoslavne crkve i samostan sv. Venerande (sv. Petke) iz 16. st., smješten na brežuljku sa zapadne strane hvarske luke, iznad mletačke obale Fabrika, u gustoj borovnoj šumi. Samostanski sklop francuska je uprava početkom 19. st. pretvorila u utvrdu. (KOVACIĆ, 1987.)

³⁴ Navedena godina može se smatrati zacetkom hrvatskoga suvremenog (isprva zdravstvenog, a poslije rekreativnog) turizma, temeljenog na organiziranom javnom interesu, u doba kada u Europi još nije bilo sličnih turističkih udruženja. U isto doba na otoku nije bilo hotela, nego su gosti boravili u privatnim kućama preuređenim u manje hotele (kuća Boglić pokraj današnjeg hotela „Palace“, kuća Duboković-Samohod na Pjaci; MIHOVILOVIĆ I SUR., 1995: 292-299)

³⁵ PETRIĆ, 1989.

³⁶ TUDOR, 1995.b: 69-71

³⁷ RAJČIĆ, 1999: 38 (Sl. 24)

³⁸ Stariji autori dijele prostor nekadašnje uvala na Gornji Dolac i Donji Dolac. Dijelili ih katedrala. Od 16. st. Gornji Do-

poljodjelstvo, stočarstvo i ribarstvo, a Hvar se sa Starim Gradom i Jelsom uključuje u razgranato trgovačko-pomorsko poslovanje Jadranom i Sredozemljem (Sl. 7 i 11). Međutim, na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, plovidbu jedrenjaka potiskuju parobrodi, što je postupno dovelo do krize u pomorskom gospodarstvu vodećih dalmatinskih maritimnih središta, među kojima i Hvara.

Krajem 19. stoljeća počinje novi život grada. Godine 1868., na austrijsku inicijativu kao rezultat klimatoloških istraživanja (blagotvorna klima koja pogoduje liječenju plućnih bolesti), osnovana je zdravstveno-higijenska ustanova pod nazivom „Higijeničko društvo u Hvaru”.³⁴ Osnutak društva potaknuo je gradnju prvih smjesta jnih turističkih građevina i uređenje otvorenih javnih prostora grada.

U razdoblju poslije Prvoga svjetskog rata sve više raste važnost Hvara kao turističkog središta pa se grade posve nove hotelske građevine uz istočnu obalu (hoteli „Slavija” i „Dalmacija”), te stambene zgrade, a grad se širi izvan povijesne jezgre i njezinih predgrada. Između dva svjetska rata na poluotocima Majerovici i Križnome Ratu bogatije hvarske obitelji grade ljetnikovce (Sl. 12). Poslije Drugoga svjetskog rata turizam daje snažan poticaj razvitku grada i cijeloga otoka: izgradnja se izrazito širi, prostirući se u dubinu istočne obale u Križnoj luci i na zapadnim uvalama sve do Male Garške (Môla Garška, odnosno Mala Grčka; Sl. 12).

lác naziva se samo Dolác, a Donji Dolác naziva se Pjaca. Dopršavanjem istočnoga ruba sjevernog pročelja Pjace i ograđenoga vrta na mjestu današnje tržnice u 17. st., ova dva dijela nekad jedinstvenog prostora povezani su samo s nekoliko metara uskim prolazom. (TUDOR, 1995, a: 19)

³⁹ Još u doba francuske vladavine mesari suše na ovom prostoru kože (MIHOVILOVIĆ I SUR., 1995: 211). Više o razvoju Pjace u: ŠTAMBUK, 1976.

ORGANIZACIJA POVIJESNOGA GRADA

LAYOUT OF HISTORIC NUCLEUS

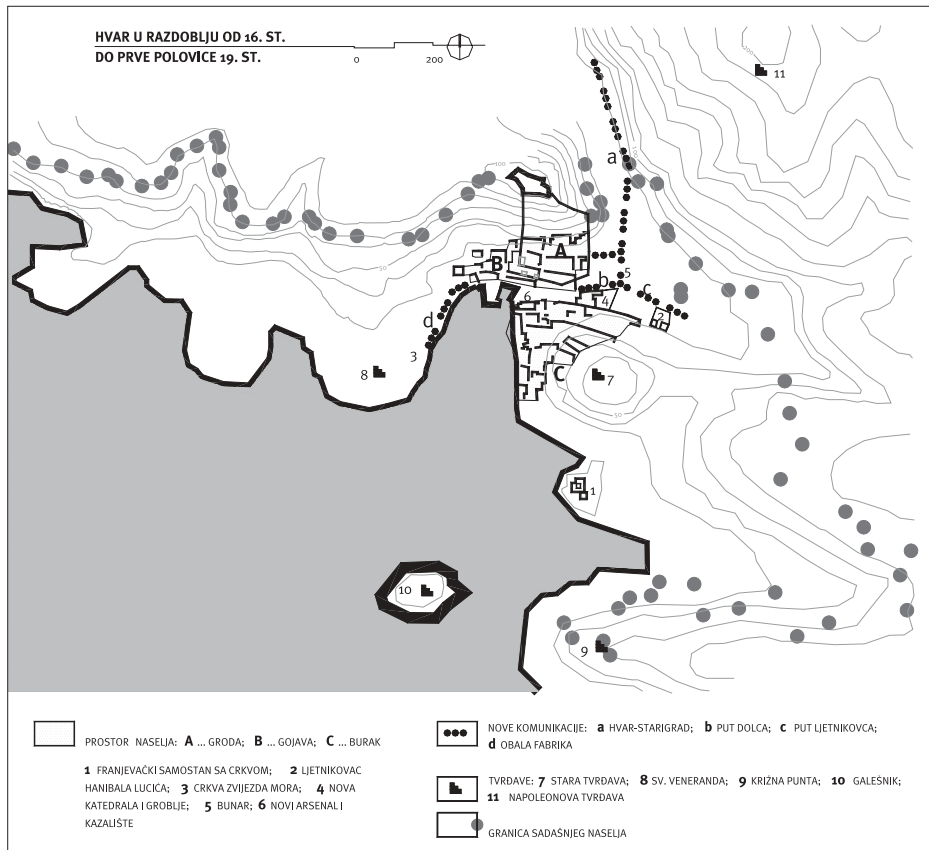
S obzirom na topografski smještaj, urbanističko naslijeđe i vrijeme nastanka, prostor povijesnoga grada Hvara može se raščlaniti na tri osnovna područja: 1) Grodá – srednjovjekovni *civitas* smješten unutar zidina; 2) Gojáva – predgrade koje se nalazi zapadno od *civitas*a i 3) Búrák – južno predgrade, smješteno na sjevernom i zapadnom obronku brijega nasuprot Grodi. Grodá se razvijala od 13. do kraja 15. stoljeća na ostacima antičkog i kasnoantičkog grada, naslijedivši ortogonalnu uličnu mrežu.³⁵ Gojáva se razvijala od 15. stoljeća i, kao Grodá, također nasljeđuje ortogonalnu uličnu mrežu, ali većih dimenzija od one u Grodi. Budući da je riječ o predgradu u kojemu prevladavaju vrtovi, prostor je razmjerno male gustoće izgrađenosti. Središnja ortogonalno organizirana ulična mreža Gojave i Grode čini cjelinu. Búrák se razvijao od druge polovice 15. stoljeća zbog nastojanja mletačke vlasti da Hvar pretvori u važno vojno-pomorsko središte za borbu protiv turske mornarice. Hvar naseljava otočki puk, ali i pridobivši s kopna: obrtnici, trgovci i težaci. Ulična mreža toga dijela grada potpuno je nepravilna, s odstupanjima uvjetovanim konfiguracijom terena.³⁶ Komunikacijsko je središte grada Pjaca,³⁷ velik trg (4350 m²) koji je nastao na mjestu zapadnog dijela nekadašnje uvale.³⁸ Pjaca se može promatrati kao poprečnu vezu između dijelova grada na sjevernom i južnom obronku te uzdužnu vezu između grada, njegova zaleđa i luke. Prostor Pjace isprva je imao praktičnu namjenu, da bi gradnjom niza glavnih gradskih institucija s njegove sjeverne i južne strane dobio oblik i formalnu funkciju kulturno-reprezentacijskog središta grada, dok je Pjaca kao mjesto javnog života u suvremenom značenju pojma zaživjela razmjerno kasno.³⁹ Razlog usmjeravanja svih

SL. 8. PLAN GRADA HVARA, NEPOZNATI AUTOR, 1678.

FIG. 8 PLAN OF HVAR, UNKNOWN, 1678

SL. 9. NACRT HVARSKE RIVE, 1856.

FIG. 9 PLAN OF HVAR'S WATERFRONT, 1856

SL. 10. HVAR U RAZDOBLJU OD 16. STOLJEĆA DO PRVE POLOVICE 19. STOLJEĆA

FIG. 10 HVAR BETWEEN 16TH C. AND FIRST HALF OF 19TH C.

unutargradskih komunikacija na prostor Pjace jest luka koja se nalazi u njenu zapadnom nastavku. Prvo lučko postrojenje koje se nadovezuje na Pjacu jest Mandrac, njezin ogradeni dio u koji su se sklanjali brodovi. Na Mandrac se sa zapada nadovezuje Molat (Mulat), najvažniji dio luke, namijenjen pretovaru robe.⁴⁰

Zapadno od Molata, uz obalu se pruža Fābrika (prije uređenja zvala se Obala sv. Marka), dugi kameni gat namijenjen ponajprije sidrenju ratnih brodova, koji je sagrađen polovicom 16. stoljeća i bio je jedna od najvećih kamenih obala toga doba. Gradnja Fābrike, uza sidrište, stvara dugu komunikaciju uz more, na koju se tijekom 16., a posebice u 17. i 18. stoljeću spuštaju ulice Gojāve. Također, gradnja Fābrike bila je posljednji veliki urbanistički zahvat sve do 19. stoljeća.⁴¹ U drugoj polovici 19. stoljeća počinje gradnja Rive, istočni dio gradske luke što zamjenjuje privatne gatove, a dovršava se u prvoj polovici 20. stoljeća⁴² (Sl. 9). Godine 1899. započinje uređivanje setališta od Rive do Franjevačkog samostana, a dovršava se 1930. godine.

Grodā – Zahtjev zajednice plemića i pučana hvarske komune 1278. godine da ih se primi u Republiku Veneciju prihvatilo je mletačko Veliko vijeće već iste godine. Ugovor koji je tada

sklopljen obvezao je zajednicu plemića i pučana komune na izgradnju grada na istome mjestu gdje je nekada postojao – kod crkve sv. Marije od Lesne (benediktinski samostan koji se nalazio na mjestu današnje katedrale, dok je *civitas* ipak građen zapadnije, odnosno na mjestu današnje Grođe).⁴³ Tekst ugovora upućuje da se srednjovjekovni grad mora izgraditi na mjestu starije urbanizacije.⁴⁴

Ulična mreža Grođe sastoji se od šest ulica što se pružaju u smjeru sjever-jug i tri ulice u smjeru istok-zapad (Sl. 13). Sva su sjecišta pod pravim kutom.⁴⁵ Ulice koje pripadaju osnovnoj ortogonalnoj mreži tvore pravokutne blokove – inzule stranica oko 40 x 32 m (ova se mreža proteže i na područje Gojāve) i izrazito su pravilne, dok su one koje su provučene kroz središnje dijelove pravokutnih blokova (sekundarna mreža stranica oko 16 x 32 m) ponegdje nepravilne. Ulice uz južni potez gradskog zida ne vezuju se za naslijeđenu ortogonalnost, već su posljedica gradnje gradskih zidina preko starije ulične mreže.⁴⁶ U uličnoj mreži može se očitati *cardo* (ulica od južnih glavnih vrata prema sjeveru, položena zapadnije od središnje osi Grođe jer je unutar

40 Mandrac i Molat definiraju se u obliku u kojem danas postoje, sredinom 19. st. (DUBOKOVIĆ-NADALINI, 1978.; RAJČIĆ, 1999: 40, sl. 25). O nautičkom monopolu grada Hvara svjedoči i podatak da su u drugoj polovici 19. st. u Hvaru postojala četiri konzulata: grčki, parmski, papinski i napuljski. (NOVAK, 1972.)

41 Ime Fābrika potječe od talijanske riječi *fabrica* što znači gradnja. Godine 1847. na kraju Fābrike, iza crkve Zvijezda mora (najvjerojatnije iz početka 19. st. pod imenom crkva sv. Josipa, na mjestu starije crkve iz 17. st. koja nije prikazana na vedutama Hvara iz toga doba) gradi se polukružno odmoriste Rotonda. (KOVACIĆ, 1987.)

42 Gradnja Rive odvijala se istodobno s gradnjom Gabele (zgrada carinarnice na Molatu) u ožujku 1859. god. Sjeverni dio Rive naziva se Obala Anuncijate prema obližnjoj istoimevanoj crkvi, u to doba vidljivoj s obale. Isprva je obala bila od nabijene zemlje, koja se poslije ucvršćuje i izvodi kameni pločnik već krajem iste godine, nakon nekoliko olujnih nevremena. Obala Anuncijate, duljine 27 m, završava se 1860. god. Prema nacrtu i popratnom tekstu (original u Državnom arhivu u Trstu, dio spisa austrijske pomorske vlade sa sjedištem u Trstu, izrađeno u Okružnom građevnom uredu u Splitu 20.12.1856.) potez Rive trebao je pratiti liniju obale kroz nekoliko nivelacija. Izgradnja Rive započeta je prema tom nacrtu, a poslije je proširena, dobivši pravocrtnu konturu. (KOVACIĆ, 1987.; RAJČIĆ, 1999: 41, sl. 26). Godine 1864. čisti se i uređuje zapuštena lučica Mandrac, a iste se godine prvi put spominje zatvaranje prolaza između Križne luke i otocica Galesnika. Ova zamisao ostaje neostvarena do danas iako se tijekom urbano-planerske povijesti grada ponavljala nekoliko puta (posljednji put u Generalnom planu zapadnoga dijela otoka Hvara, 1968. god.).

43 NOVAK, 1972: 377

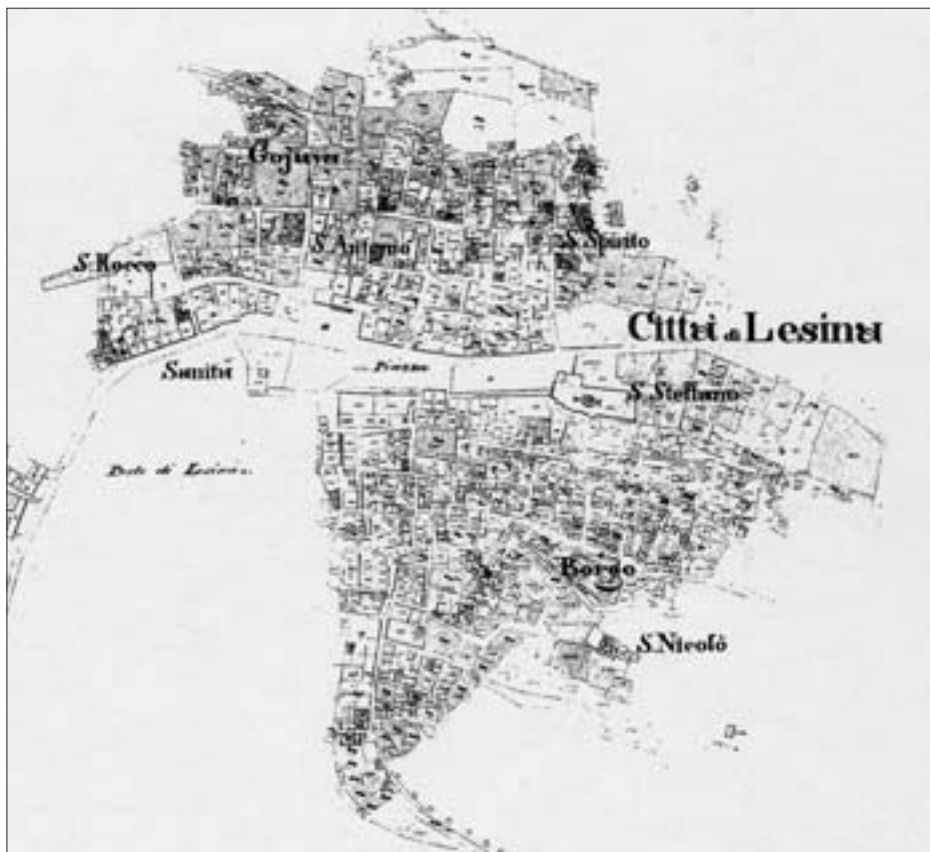
44 Uz arheološke potvrde o starijem naselju, ostaci kanoantičkog zida u najnižim dijelovima pojedinih kuća pokazuju da je i ulična mreža u ovom dijelu grada naslijeđena. (TUDOR, 1995.a: 20). Čitava padina pod tvrđavom bila je strmija, što se očituje u prizemnim etažama i ulazima kuća, koji su danas ukopani. Najraniji vidljivi dijelovi naselja imaju ranogotičke elemente, a s dolaskom Mlećana nakon 1420. god. počinju prevladavati „cvjetni“ elementi u graditeljstvu. (KOVACIĆ, 1987.)

45 TUDOR, 1995.b: 69 (sl. 1)

46 TUDOR, 1995.a: 21

službenoga grada bila predviđena i Gojāva sa skloptom Dvora) i *decumanus*, ulica od zapadnih Vrata Gojāve⁴⁷ do istočnih Vrata Dolcā.⁴⁸ Širine svih ulica su podjednake, oko 2,5 do 3 m, bez obzira na doba kada su nastale.

Izgradnja zidina kao važne značajke srednjovjekovnoga grada rezultat je kompromisnih rješenja zahtjeva mletačke uprave i različitih lokalnih interesa plemića i pučana. Iz dugotrajne i neplanske izgradnje zidina nastao je netipičan primjer srednjovjekovnoga grada, gdje je katedrala sa središnjim trgom smještena izvan njegovih zidina.⁴⁹ Gradske su zidine građene u dva navrata: od 1278. do 1358. godine i od 1420. godine do kraja 15. stoljeća.⁵⁰ Zidine su oblika nepravilnog četverokuta, amfiteatralno okružujući Grođú koja se pruža na terasama obronka ispod tvrđave Fortica. Linija istočne trase zidina prelomljena je pri samom vrhu obronka, gdje kosim dijelom prati hrbat brijega, a pravocrtnim se dijelom spušta prema katedrali, što je prema izvornoj zamisli s kraja 13. stoljeća trebala biti unutar zidina, ali se od toga odustalo pri samom kraju gradnje, u 15. stoljeću.⁵¹ Južni potez zidina pruža se po prvoj slojnici obronka, nadvisujući prostor Pjace. Južni i zapadni potez spajali su se u utvrđenoj Kneževoj palači. Nakon rušenja Kneževe palače (turska provala 1571. god.) ovaj je dio zidina ostao prazan. Nestao je i zapadni nastavak južnog zida od Kneževe palače do crkvice sv. Roka, kako je vidljivo na dostupnim vedutama Hvara s kraja

47 RAJČIĆ, 1999: 45 (Sl. 28)

48 RAJČIĆ, 1999: 46 (Sl. 29)

49 PETRIĆ, 1977: 447-453

50 Međurazdoblje vlasti Ugarsko-hrvatskoga Kraljevstva bilo je doba znatno smanjene gradogradnje, budući da kontinentalno kraljevstvo nije imalo interesa izgrađivati jako uporište na istočnojadranskom plovnom putu. (PETRIĆ, 1977: 449)

51 Objediniti grad jedinstvenim zidom na dva brijega, odvojen ravnicom, bilo je nemoguće: skupo, neskladno i upitne fortifikacijske vrijednosti. Gradske su zidine bile formalnost kojom je mjesto dobilo status grada, ali u stvarnosti zidine su bile preniske, preduge i pretanke da bi značile ozbiljnu obranu stanovništva. To se pokazalo pri provalama 1514. i 1571. god. Odmah po njihovom završetku na njima i ispred njih plemići su sagradili svoje palače. Grođá (Grod), „službeni grad“, usprkos većini plemićkih palača, nije bila aristokratski izdvojena jer su plemići i pučani stanovali i posjedovali kuće u svim dijelovima grada. (KOVARIĆ, 1987.; RAJČIĆ, 1999: 43, Sl. 27)

52 Nekoliko segmenata izvornoga zapadnog poteza zida vidljivo je danas u gornjim dijelovima Gojāve i u perivoju ispod tvrđave Fortica. (TUDOR, 1995.a: 22)

53 Trg ispred pročelja crkve benediktinki nastao je krajem 17. st. u jugoistočnom kutu bloka gdje se nalazio sklop kuća patricija Lucica. Kuće je Julija Lucić ostavila benediktinkama za izgradnju samostana. Jugoistočni kut sklopa srušen je da bi crkva imala maleni trg ispred pročelja. Trg ispred crkve sv. Duha nepoznatog je vremena nastanka, ali se prema spominjanju starije crkve na mjestu Sv. Duha i strukturi gradnje pročelja kuće na zapadnom obodu može pretpostaviti da je i ovaj trg naslijeđe starije urbanizacije. (TUDOR, 1995.a: 22)

15. i početka 17. stoljeća (Sl. 1, 6-8, 10). Zapadni potez zidina bio je izvorno zamišljen na potezu od crkvice sv. Roka do tvrđave Fortica, tako da je obzidom trebao biti zahvaćen i prostor zapadnog predgrada Gojāve, ali se u 15. stoljeću odustalo i od te namjere. Sagrađen je u smjeru Kneževe palače do tvrđave, što je znatno smanjilo prostor srednjovjekovnoga grada (Sl. 5).⁵²

Obzidi Grode imaju četiri vrata. Zapadna i istočna, *Porta Badoer*, ojačana su kulama četvrtastog tlocrta, dok su glavna vrata, *Porta Maggiore* ili *Porta Datallo*, na sredini južnog poteza i ona na istočnom dijelu južnog poteza, Vrata sv. Marije ili Biskupijé (*Porta del mercato*), bila branjena oružjem. Zapadna vode prema Gojāvi i poljima zapadno od grada, istočna prema Dolcú i poljima istočno od grada, dok dva izlaza na južnom potezu zidina – od kojih je jedan u funkciji glavnih gradskih vrata – vode na Pjacu.

Pravilna mreža Grode nema ulična proširenja, *larga*, kojih je mnogo na prostoru Búrka. Manji trgovi, jedan ispred crkve sv. Duha (70 m²) i drugi ispred barokne benediktinske crkve sv. Antuna (50 m²), denivelirani za oko jedan metar u odnosu na ulice koje ih omeđuju, jedina su ulična proširenja.⁵³

SL. 11. PIETRO NEGRI: PRVI POZNATI KATASTARSKI PLAN GRADA HVARA, 1827.

FIG. 11 PIETRO NEGRI: FIRST KNOWN CADASTRAL PLAN OF HVAR, 1827

zuju sve ulice iz gornjih dijelova Búrka i vode ih na Pjaju.⁶¹ Druga grupa komunikacija, u središnjem dijelu Búrka, izlazi samostalno na Pjaju s nekoliko manjih ulica. Tek u 19. stoljeću, kada istočni dio luke postaje javni prostor (privatne gatove zamjenjuje gradska luka i gradi se Riva), Búrak će se intenzivno otvoriti prema obali.⁶²

IZGRADNJA GRADA IZVAN POVIJESNE JEZGRE I NJENIH PREDGRADA

DEVELOPMENT OF THE TOWN BEYOND THE HISTORIC NUCLEUS AND ITS SURROUNDINGS

Hvar na prijelazu 19. u 20. stoljeće – Krajem 19. i početkom 20. stoljeća važan je urbanistički zahvat gradnja Rive i uređenje šetalista koje se nastavlja južno na Rivu, a vodi do Franjevačkog samostana⁶³ (Sl. 12). Od 1910. do 1912. godine uređuje se šetaliste od Hotela carice Elizabete (danas hotel „Palace”) do uvale Majerovica. Uređenje šetalista, perivoja, gradskog kupališta s kabinama, teniskog igrališta, kao i pošumljivanje i uvođenje suvremenih komunalnih propisa, potaknulo je i financiralo Higijeničko društvo.⁶⁴ Ostale urbano-strukturne intervencije u Hvaru bile su brojne gradnje stambenih privatnih kuća. Pročelja Pjace, Rive i Fabrike kakva poznajemo danas, arhitektonski su pretežito definirana stambenim građevinama tijekom posljednje dvije trećine 19. i prvih godina 20. stoljeća.⁶⁵ Obilježava ih odstupanje od mjerila dotadašnje gradnje, odnosno djelomična usklađenost s postojećim ambijentom. Veličina no-

SL. 13. ORTOGONALNA ZRAČNA SNIMKA POVIJESNOGA GRADA HVARA, 1995.

FIG. 13 ORTHOGONAL AERIAL VIEW OF THE HISTORIC HVAR, 1995

62 RAJČIĆ, 1999: 48 (Sl. 30)

63 RAJČIĆ, 1999: 53 (Sl. 32)

64 MIHOVILOVIĆ I SUR., 1995: 295

65 RAJČIĆ, 1999: 54 (Sl. 33)

66 U naslijeđe su ostale višekatnice i palače imenovane po obiteljima koje su ih gradile: Gaugiran, Barbarić, Duboković-Samohod, Gazari, Paladinić, Boglić, Novak-Bonaparte, Sambuk-Trin i drugi.

67 RAJČIĆ, 1999: 55 (Sl. 34)

68 Uz neorenesansnu vilu Marchi na Búrku (glavna ulica) uređen je vrt na način renesansnih perivoja (RAJČIĆ, 1999: 56, sl. 35). Crvena kuća Novak-Bonaparte neobaroknih ukrasa građena je na mjestu starije kuće na zapadnom kraju Pjace. Prije Prvoga svjetskog rata kuća Kasandrić na južnome dijelu Rive dobila je terasu nad trijemom polukružnih lukova, novi vrtni zid i stupove odrine, stvarajući neorenesansnu cjelinu koja podsjeća na ljetnikovce dubrovačke okolice. (KOVAČIĆ, 1987.)

69 Godine 1923. uvodi se vodoopskrba, grad se elektrificira 1925. god., a 1938. gradi se cesta Hvar – Stari Grad – Jelsa i poboljšavaju brodske veze. (MIHOVILOVIĆ I SUR., 1995: 296)

70 U to doba u starijem dijelu grada nastaju kuće Barišić, Kunić, Novak-Kerčić i do nje Marčić s pseudogotičkim pročeljem, nadograđuje se hotel „Palace” prema istoku, a na početku Rive oko 1927. godine uređuje se hotel „Overland” vlasnika g. Kovacića. Godine 1932. na obalnim stijenama ispod perivoja, uz tvrđavu Veneranda, izgrađena je vila hvarskog slikara Vladimira Kirina s gotičkim i renesansnim ukrasnim elementima koji su kao kameni ulomci pre-

vih građevina očituje istodobno i pretencioznost i praktični duh, a njihovim smještajem na istaknutim potezima – Rivi, Pjaci i Fabrici – trajno su onemogućene vizure na starije dijelove grada. To je doba kada se pročelja sve češće počinju žbukati.⁶⁶ Potkraj 19. stoljeća u potpunosti se ruši povijesni sklop Kneževe palače i na njenu se mjestu od 1893. do 1903. godine gradi prvi hvarski Hotel carice Elizabete, današnji „Palace”.⁶⁷ Krajem 19. stoljeća gradnju Hvara obilježavaju historicistički neostilovi, ostvareni gradnjom nekoliko vila.⁶⁸

Hvar između dva svjetska rata – Nakon završetka Prvoga svjetskog rata i talijanske okupacije koja je uslijedila pa do početka Drugoga svjetskog rata, dakle u razdoblju od 1921. do 1941. godine, grad Hvar počinje se brže razvijati. Prvi se puta javlja masovniji turizam jer je dotadašnji, inauguriran osnutkom Higijeničkog društva, bio elitnog i lječilišnog tipa. Turizam postaje okosnica gospodarstva i poticaj modernizaciji javnih usluga.⁶⁹ U međuratnom razdoblju⁷⁰ intenzivirala se stambena izgradnja; grade se pretežito obiteljske kuće i ljetnikovci, a uz nekoliko postojećih i posve

SL. 14. POVIJESNI DIO GRADA HVARA 2004. GODINE: GROĐÁ I GOJÁVA (GORE); BÚRAK (DOLJE)

FIG. 14 HISTORIC PART OF HVAR, 2004: GROĐÁ AND GOJÁVA (UP); BÚRAK (DOWN)

SL. 15. NOVIJA IZGRADNJA JUGOISTOČNO OD DOLCA
FIG. 15 RECENT DEVELOPMENTS SOUTHEAST OF DOLAC

nove hotelske građevine. Dovršava se povijesni dio grada, a grad se prvi put širi i izvan granica zacrtanih krajem srednjeg vijeka – prema uvalama zapadno i istočno od gradske luke (Sl. 12). Izgradnja je tipizirana, pseudostilskih detalja, s iznimkom kreativnijih pokušaja.⁷¹

Javne perivojne površine grada Hvara najvećim su dijelom pejzažno uređene. Godine 1925. pošumljeno je šire područje oko današnjeg prostora tvrđave Veneranda (nekada „Park kraljice Marije”), i to tropskim i suprotropskim biljem, što je zapravo prvi planirani perivojno uređeni dio grada.⁷² Početkom 30-ih godina pošumljava se perivoj ispod tvrđave Fortica (nekada „Park kralja Aleksandra”) – palmama, kaktusima, narančama, aloama, mimozama i ostalim ukrasnim biljnim materijalom.⁷³ Na žalost, ove dvije javne perivojne površine danas su prilično zapuštene i prepuštene prirodnom slijedu. U to se doba uređuje i setalište u uvali Križa (Križna luka), nazvano „Egipatsko setalište”, uz koje se sadi brazilski duhan. Nasuprot dotadašnjem gradskom kupalištu, početkom 30-ih godina, prema projektu ing. Silvija Sponze izvodi se dio novoplaniranoga kupališta s kabinama i središnjom plažnom zgradom.⁷⁴

Hvar nakon Drugoga svjetskog rata do današnjih dana – Slijedi zastoj razvitka grada Hvara u ratnom i poratnom vremenu, a tek nakon 1960. godine nastaju novi uvjeti za obnovu razvoja turizma. Rastom standarda potaknuta je stambena izgradnja – i dalje uglavnom obiteljskih kuća i kuća za odmor, što poprima velike razmjere, dijelom i zbog pristupačnosti novih građevnih materijala i jednostavnosti primjene suvremenih tehnologija građenja. U proteklih pola stoljeća sagrađeno je nekoliko stotina građevina i područje grada površinski se udvostručilo, danas sežući od uvale Podstine (krajnji zapad naselja) do Pokonjeg Dola (krajnji istok naselja, sl. 11).⁷⁵ Proširuje se i omasovljuje turističko tržište, a otok postaje popularno srednjodalmatinsko turističko odredište za posjetitelje iz srednje i zapadne Europe, tako da je 140 godina kontinuiranog, premda zbog povijesnih okolnosti prekidanog, ali nedvojbeno organiziranog razvitka hvarskoga gospodarstva temeljno usmjerilo ekonomsku strategiju grada, pa i čitavog otoka.⁷⁶ Od važnijih događaja za urbanistički razvoj grada može se izdvojiti 1953. godina, kada se tvrđava Veneranda uređuje u ljetnu pozornicu. Godine 1971. tvrđava Fortica adaptirana je u centar za zabavu, a grad je dobio noćnu rasvjetu, za koju je iste godine nagrađen kao najbolje osvijetljeni grad na Mediteranu.

No, ovo je i doba intenzivnog širenja grada i velikog pada estetskih kriterija. Smještajem u prostoru i arhitektonskim oblikovanjem novogradnje se izravno suprotstavljaju prirodnom i kulturnom krajoliku. Zabrinjavajući je i

odnos prema graditeljskom naslijeđu. Počinju devastacije u starim dijelovima grada neprimjerenim prigradnjama i dogradnjama, dok je povijesno naslijeđe prepušteno odumiranju zbog nedostatka sredstava i nedovoljno definiranih kriterija za održavanje i revitalizaciju. Za razliku od kompaktno građenoga povijesnog dijela grada, čvrste vizualne cjeli-

neseni sa starih hvarskih kuća. Stariji klesani fragmenti ugrađuju se i u vilu Lazarević podignutu na poluotoku Majerovica između dva rata. Uz postojeće, 1936. do 1937. godine nastaje novo krilo hotela Kovacić. Izgrađuje se i prisojna strana padine Sv. Mikula (Búrak), Lucica iznad uvale Križa, a 1939. po nacrtu ing. Tončića sagrađena je skola, posve „moderna”, ali obložena kamenom. U Križnoj luci i na Križnome ratu grade se kuće Novak-Kranjac, vila Benja i druge. Na širem prostoru Majerovica podiže se među prvima vila Petrović i Lazarević po projektu ing. Sponze, zatim Kadera, Bosković-Gazari, Novak-Batina, dvije kuće češkog pisca Rašina, vila Novak-Bonaparte i pseudogotička Milčić. U skladu s tada važecom odlukom puno se gradilo u hvarskome bijelom kamenu kako bi sto veći broj stanovnika bio zaposlen u reaktiviranom kamenolomu na Križnome ratu. (KOVACIĆ, 1987.)

71 RAJČIĆ, 1999: 58-60 (Sl. 36-38)

72 RAJČIĆ, 1999: 61 (Sl. 39)

73 RAJČIĆ, 1999: 63 (Sl. 40)

74 RAJČIĆ, 1999: 64 (Sl. 41)

75 RAJČIĆ, 1999: 65 (Sl. 42)

76 Kronologija gradnje hotela: „Palace” završen 1903., renoviran 1935. i 1971.; „Slavija” 1927., renovirana 1986.; „Dalmacija” 1939. do 1948.; „Pharos” 1962.; „Adriatic” (na temeljima „Madeire”) i „Galeb” (bivša tvornica sardina) 1968.; „Delfin” i „Sirena” 1969., „Bodul” i „Amfora” 1971. godine. (MIHOVILOVIĆ i sur., 1995: 299)

77 Ovakva izgradnja pokušala se regulirati 1977. god. donošenjem „Odluke o tipologiji izgradnje objekata građana” na inicijativu Centra za zaštitu kulturne baštine otoka Hvara. Odluka je sadržavala urbanističko-tehnicke uvjete gradnje, kao i vrlo detaljne uvjete arhitektonskog oblikovanja građevina. (***) 1977.)

78 Generalni plan Hvara kao dio Projekta Južni Jadran, donesen 1968. god., uočavajući ove tendencije, postavlja kriterije i sljedeće prijedloge za: „...zadržavanje fizionomije grada, ograničavanje izgradnje i prilagodbu topografskim karakteristikama terena, kao i dominaciju povijesne jezgre u cijeloj gradskoj strukturi...”. Ove kriterije i prijedloge možemo i danas smatrati vrlo aktualnim. Iako je ovaj plan bio preambiciozan u predviđanju smjestašnjih turističkih kapaciteta i porasta stanovništva, povećanje stambenih područja i prometna infrastruktura građeni su prema tome planu. Generalni plan, osim urbane strukture i slike grada, bavio se i pejzažnom strukturom, predviđajući zaštitu vinograda u predjelu Dolac i sume na sjeveru i zapadu grada, koje se namjeravaju popuniti biljnim materijalom kako bi se karakteristična zelena pozadina grada u pogledu s mora još više naglasila. „Nove građevine na zapadu i jugoistoku ne smiju stršati iznad zelene linije horizonta, već se uklopiti u dominantnu formu terena.” (***) 1968.) Uz Projekt Južni Jadran, kao ostali referentni dokumenti prostornog uređenja za grad Hvar izrađeni nakon Drugoga svjetskog rata mogu se izdvojiti: Odluka koja zamjenjuje regionalni plan obalnog područja Općine Hvar (1966.), kojom se vrednuje obalni pojas otoka; Prostorni plan Općine Hvar, knj. 1. i 2. (1975.-1976.), Urbanistički zavod Dalmacije, Split; Izmjene i dopune Prostornog plana otoka Hvara (1990.), Urbanistički institut Hrvatske, Zagreb, koji potvrđuje urbanizaciju zapadnog dijela otoka ističući očuvanje prostora; Prostorni plan otoka Hvara (1992.), Urbanistički institut Hrvatske, Zagreb, plansko polazište temelji na jasnoj diferencijaciji nerazvijenoga istočnog dijela otoka i razvijenoga zapadnog dijela otoka, kao i na razdiobi prostorne podjele otoka na obalu i unutrašnjost. (MIHOVILOVIĆ i sur., 1995: 482-485)

ne (najbolje se to uočava s mora; Sl. 14), u novijim dijelovima grada Hvara nema jasne granice prema okolišu; ne postoji definirani odnos staroga i novoga, što se odnosi u prvom redu na novu izgradnju na rubnim područjima grada i prirodnog krajolika. Kontrast staroga i novoga još je uočljiviji zbog upotrebe neadekvatnih građevnih materijala, hortikulturno neuređenih neizgrađenih dijelova parcela i neuređenih putova.⁷⁷ Nova izgradnja najčešće nije u skladu s pejzažnom i tradicijskom graditeljskom strukturom, pa postoji opasnost od uništavanja jedinstvene cjeline grada bezobličnom i jednoličnom izgradnjom koja može nadvladati vrijedan povijesni ambijent (Sl. 15).⁷⁸

ZAKLJUČAK

CONCLUSION

Provedeno istraživanje prilog je promišljanju geneze grada Hvara, koja dosad nije sustavno obrađena i sveobuhvatno prikazana s gledišta urbanizma i arhitekture. Na temelju istraživanja zaključeno je sljedeće:

- Ovisno o kriteriju promjena društveno-političkih i gospodarskih okolnosti te kriteriju intenziteta razvoja, kronološkom sistematizacijom urbanističkog razvoja grada Hvara mogu se izdvojiti tri najznačajnije faze: a) razdoblje do srednjeg vijeka, u kojemu se najstarije naselje širi izvan zidina gradine na sjevernom brijegu, postupno približava obali, da bi u ranom srednjem vijeku obuhvatilo i južni brijeg, uokvirujući tako obalni pojas i formirajući luku; b) srednjovjekovni *civitas* Grodá koji sa svoja dva predgrađa, Gojáva i Búrak, daje temeljno obilježje povijesnome gradu Hvaru, prisutno sve do današnjih dana; c) hvarsko naselje na prijelazu 19. u 20. stoljeće, kada se grad počinje širiti izvan svojih povijesnih granica, da bi početkom 21. stoljeća višestruko nadilazio mjerilo povijesnoga grada.

- Na temelju provedene analize urbanističkog razvoja utvrđeno je da je povijest razvoja grada razmjerno dugotrajna (počeci datiraju u eneolit), a razvoj grada do današnjih dana odvijao se u izmjeni razdoblja uspona i padova. Povoljne geomorfološke osobine prostora i društveno-političke te gospodarske okolnosti bile su u svim fazama odlučujući činitelji razvoja. Također, analizom urbanističkog razvitka dokazalo se da je razvoj nedvojbeno gradotvornih elemenata perivojne arhitekture u pravilu slijedio urbanistički razvoj, stoga su najveće javne perivojne površine prikazane na zajedničkim grafičkim priložima.

- Grad Hvar odlikuje prepoznatljiva slika, uobličena u jedinstvu urbanizma, arhitekture, perivojne arhitekture i prirodnog krajolika. Posebno intenzivan odnos grada i krajolika, elementi povijesne jezgre iskazani u izgrađenom i neizgrađenom prostoru, detaljima i cjelini, zatim čitav niz urbanih simbola i znakova, koji su svaki u svoje vrijeme imali i dublje kulturno-političko značenje te, na kraju, struktura grada izražena kroz tipologiju građevina i odnos privatnog i javnog, kao i preobrazba tijekom vremena i prostora – čini urbanitet grada Hvara nedvojbeno kvalitetnim primjerom u širem europskom kontekstu.

- Provedeno osnovno istraživanje i dobiveni rezultati smatraju se polazištem za daljnje sustavno istraživanje kako urbanističkog razvoja tako i poticajem za istraživanje perivojnog naslijeđa grada Hvara.

Duh mjesta, potpunost prostorno-povijesne cjeline očuvane u njezinoj postojanosti, bogatstvo i vrijednost ambijenta, arhitektura, ali i gradski perivoji, perivoji hotela, vila i ljetnikovaca, te perivoji crkava, groblja i šetalista, snažno se doživljavaju i danas iako se posljednjih desetljeća devastiraju neprimjerenim održavanjem, ali i uvođenjem neprikladnog režima korištenja pojedinih prostora. Nepoznavanje i nepoštivanje naslijeđenog osjećaja o prostoru-mjestu – ne samo o teritoriju, adekvatnom mjerilu i značenju antropogenog već i o vrijednosti prirodne sredine – na žalost, nije vezano samo za Hvar nego i za mnoge druge sredine. Za očuvanje naslijeđenoga urbanog identiteta, odnosno za osiguranje karaktera (i budućnosti) grada, smatra se ponajprije poticanje svijesti o kontinuitetu nastajanja i razvitka grada Hvara, kao i svijesti o kulturnome krugu kojemu grad pripada.

Razumijevanje urbanističkog razvoja grada Hvara jest preduvjet izrade kvalitetnih dokumenata prostornog uređenja, odnosno minimalnih mjera zaštite i održavanja povijesne jezgre i njenih predgrađa. Konceptija prostornog razvitka grada treba se osloniti na bogatu i još uvijek očuvanu tradiciju i bastinu. U ostalim dijelovima grada, na poticaj probudene svijesti o ograničenjima i vrijednosti obalnog prostora, potrebno je zaustaviti proces, prisutan posljednjih nekoliko desetljeća, kojim se troše i degradiraju preostali prostorni i kulturno-socijalni resursi. Prijenos „energije mjesta” ono je osnovno iz čega proistjeću mogućnosti uobličavanja zamisli koncepcije razvoja grada Hvara u budućnosti; tako i novi urbani elementi gradogradnje moraju biti poveznice svih bitnih slojeva grada i čimbenici promjena u prostoru.

LITERATURA

BIBLIOGRAPHY

1. BUČIĆ, R. (1950.), *Santa Maria de Lesna – prva Stolna crkva hrvatska; Civitas nova et civitas quae allis temporibus fuit*, „Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku”, 52, Split
2. DUBOKOVIĆ-NADALINI, N. (1960.), *O građevinskom razvoju grada Hvara sredinom 15. stoljeća*, „Prilozi povijesti otoka Hvara”, 2, Centar za zaštitu kulturne baštine otoka Hvara, Hvar
3. DUBOKOVIĆ-NADALINI, N. (1962.), *Nautička svojstva luke grada Hvara*, „Prilozi povijesti otoka Hvara”, 2, Centar za zaštitu kulturne baštine otoka Hvara, Hvar
4. DUBOKOVIĆ-NADALINI, N. (1978.), *O radovima sredine 19. stoljeća na formiranju luke grada Hvara*, „Prilozi povijesti otoka Hvara”, 5: 89-94, Centar za zaštitu kulturne baštine otoka Hvara, Hvar
5. FISKOVIĆ, C. (1962.), *Lucicev ljetnikovac u Hvaru*, „Anali Historijskog instituta JAZU”, 8-9: 177-254, Dubrovnik
6. KOVAČIĆ, J. (1982.), *Zapisi o crkvama u Hvaru*, Biblioteka Centra za zaštitu kulturne baštine otoka Hvara, Hvar
7. KOVAČIĆ, J. (1987.), *Iz hvarske kulturne baštine*, Biblioteka Centra za zaštitu kulturne baštine otoka Hvara, Hvar
8. KOVAČIĆ, J. (1997.), *O kući tzv. Hektorović na gradskom zidu u Hvaru*, „Prilozi povijesti otoka Hvara”, 10: 75-100, Centar za zaštitu kulturne baštine otoka Hvara, Hvar
9. MILIĆ, B. (1990.), *Razvoj grada kroz stoljeća: Prapovijest – Antika*, Školska knjiga, Zagreb
10. MILIĆ, B. (1995.), *Razvoj grada kroz stoljeća, 2: Srednji vijek*, Školska knjiga, Zagreb
11. MIHOVILOVIĆ, M. i sur. (1995.), *Otok Hvar*, Matica hrvatska, Zagreb
12. NOVAK, G. (1972.), *Hvar kroz stoljeća*, Djela Historijskog arhiva na Hvaru, 1, Narodni odbor općine Hvar, Hvar
13. PETRIĆ, N. (1973.), *Grad koji je nekada postojao*, Hvarski zbornik, 1, Hvar
14. PETRIĆ, N. (1975.), *O gradu Hvaru u kasnoj antici*, „Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji”, 20, Split
15. PETRIĆ, N. (1977.), *Sukobi plemića i pučana kroz izgradnju grada*, „Radovi Instituta za hrvatsku povijest”, 10, Zagreb
16. PETRIĆ, M. (1984.), *Veduta Hvara iz 1486. godine*, „Prilozi povijesti otoka Hvara”, 7: 15-26, Centar za zaštitu kulturne baštine otoka Hvara, Hvar
17. PETRIĆ, N. (1989.), *Prilozi arheologiji kasnoantičkog grada Hvara*, „Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji”, 28, Split
18. PRIBOJEVIĆ, V. (1991.), *O podrijetlu i zgodama Slavena*, Književni krug Split, Split
19. RAJČIĆ, A.-M. (1999.), *Povijesni i urbanistički razvoj grada Hvara*, seminarski rad, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
20. ŠTAMBUK, I. (1976.), *Razvoj hvarske Pjace*, Hvarski zbornik, 4, Hvar
21. TUDOR, A. (1995.a), *Stambena arhitektura grada Hvara u 17. i 18. stoljeću*, magistarski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
22. TUDOR, A. (1995.b), *Ortogonalna ulična mreža sjevernog dijela Hvara*, Zbornik radova za povijest umjetnosti „Peristil”, 38: 67-72, Zagreb
23. VEKARIĆ, Ž. (1973.), *Pokusaj tumačenja nekih hvarskih toponima s posebnim osvrtom na nazive Hvar i Liesna*, Zapisi o zavičaju, Jelsa
24. ZANINOVIC, M. (1973.), *O pitanju naseljenosti otoka Hvara u antičko doba*, „Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku”, 68, Split
25. ZANINOVIC, M. (1991.), *Heraclea Pharia*, „Vjesnik Arheološkog muzeja Zagreb”, 24-25: 35-48, Zagreb
26. *** (1968.), *Generalni plan otoka Hvara*, Ujedinjeni narodi – Program za razvoj i Vlada SFR Jugoslavije, Split
27. *** (1975.), *Pomorska enciklopedija, II*. [ur. BRAJKOVIĆ, V.], Jugoslavenski leksikografski zavod: 701-703, Zagreb
28. *** (1977.), *Općinska odluka o tipologiji izgradnje objekata gradana*, Tehnička biblioteka 2, Centar za zaštitu kulturne baštine otoka Hvara, Hvar
29. *** (1991.), *Hvarski Statut* [ur. Risonondo, V.], Književni krug, Split
30. *** (2000.), *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*, 1 [ur. MAREVIĆ, J.], Marka, Velika Gorica i Matica hrvatska, Zagreb

IZVORI

SOURCES

IZVORI ILUSTRACIJA

ILLUSTRATION SOURCES

SL. 1.	PETRIĆ, 1984.
SL. 2.	Crtež: autorica (prema: MIHOVILOVIĆ i sur., 1995: 49)
SL. 3.-5., 10., 12.	Crtež: autorica
SL. 6.	Foto: autorica (Arhiv Centra za zaštitu kulturne baštine, Hvar)
SL. 7.	MIHOVILOVIĆ i sur., 1995: 292
SL. 8.	MIHOVILOVIĆ i sur., 1995: 87
SL. 9.	DUBOKOVIĆ-NADALINI: 1978. (original: Državni arhiv u Trstu)
SL. 11.	TUDOR, 1995.b: 70 (original: Arhiv mapa i karata, Split)
SL. 13.	TUDOR, 1995.b: 71 (original: Državna geodetska uprava, Zagreb)
SL. 14., 15.	Foto: autorica

SAŽETAK

SUMMARY

URBAN DEVELOPMENT OF HVAR

REVIEW OF MAIN STAGES

The town of Hvar is situated on the southwestern edge of the island Hvar as one of the Croatian islands of the east Adriatic part of the Mediterranean. The origin and development of Hvar is due to several basic geomorphological characteristics: the indented coast suitable for ports, fertile soil west and east of its centre and the position on the hill slopes from which the settlement could be successfully defended. Historical circumstances have also had an impact on the formation of the town. Hvar has grown up within a deep bay surrounded by hills. The nucleus of the first settlement was a castle on top of the northern hill dating back to the eneolithic period when the settlements used to be built on inaccessible hill tops. The Illyrian settlement was formed in the 3rd century BC on the southern and eastern slopes beneath the castle. In the mid 3rd century an Illyrian-Greek settlement played an important role as a port and trade center during the Greek colonization of the Adriatic coast. The spread of the settlement from the higher southern slope towards the coast was brought about by an intensive port traffic. Under the Roman influence the original settlement beneath the castle spread towards the eastern valley and partly to the southern hill slopes between the 3rd and 2nd centuries BC. The area of the settlement from late Antiquity corresponds to an earlier settlement. However, there is no evidence of its expansion into the valley east of the town. In this period the bay between the two hills was filled up to the present level. The early medieval settlement was founded between the 9th and 10th centuries on the northern slopes of the southern hill (a part of the later southern suburb Búrak). In 1278 during the first Venetian administration Hvar became a safe and well fortified centre at the Adriatic coast; in 1282 the northern hill slopes were walled in – *civitas* (Grodá today). The defense town walls were shaped like an irregular four-sided figure with its eastern side broken due to the shape of the terrain. The walled in *civitas*, built up on the remains of the ancient settlement from early and late Antiquity and settlement, had an orthogonal street grid with no central town square whereas the

church and monastery complex (later the cathedral) were located outside the town walls. This feature clearly distinguishes the historic town of Hvar from other medieval east Adriatic towns. The historic nucleus of the late medieval town and its surroundings was formed during the long Venetian rule in the 15th and 16th centuries: Búrak (the southern suburb, located on the southern and western hill slopes facing Grodá, with an irregular street grid due to the terrain configuration) and Gojáva (the suburb located west of the *civitas*, with an orthogonal street grid, yet larger than the one in Grodá). Most of the Gothic-styled historic nucleus was built at the same time. During the 16th century until the Turkish invasion in 1571 the town, which then reached its economic and cultural peak, was enriched with Renaissance architecture. Various places and buildings were designed and built: the town walls, Fortica fortress (Spanish fortress), Pjaca square, Fabrika coast as well as numerous buildings such as Knežev dvor, the first theatre, villas and aristocratic houses, churches and chapels. The entire historic nucleus as we know it today was formed between the 16th and the first half of the 19th centuries. New fortresses were put up in the 19th century: Napoleon's fortress, St Veneranda, Križna punta and the one on the small island of Galešnik facing the port. The road between Hvar and Stari Grad was built in the same period. In the late 19th century the city entered a new phase. The „Sanitary Association of Hvar” was founded in 1868 with the aim to stimulate the planning of the public town areas as well as the construction of the first tourist facilities. The waterfront and a promenade eastwards were laid out as well as the promenade between the Hotel of the Empress Elizabeth (the first hotel in Hvar built at the site of the former palace – the Palace Hotel nowadays) and Majerovica bay, a public beach and tennis courts. Parks such as those around Veneranda fortress and beneath the Fortica fortress were laid out on vacant land. Modern municipal regulations were introduced. The fronts of the buildings at Pjaca, Riva and Fabrika nowadays were mostly private residential buildings with

Historicist characteristics during the 19th and the early 20th centuries. The years following the First World War were marked by rapid tourist development. Consequently, important tourist facilities as well as single-family houses and villas were built in Hvar which gradually grew into an important tourist centre. For the first time in its history the town spread beyond its historic nucleus, i.e. beyond its boundaries set in the late Middle Ages, towards the bays west and east of the port and later towards the peninsulas Majerovica and Križni Rat. Its development was, however, inhibited during the war and post-war periods. Tourist industry was again given a new chance after 1960. Better standard of living gave fresh impetus to housing construction on a massive scale (predominantly single-family houses and summer houses). In the last 50 years several hundreds of buildings were put up and the town area doubled in size. These trends naturally led to the first traces of devastation within the historic parts of the town. Unlike a compact historic part of the town, the new town areas lack any firm relationship with the town's history, public spaces and vacant land.

A thorough understanding of Hvar's urban development seems to be a prerequisite for setting an appropriate physical planning framework which should be based on the town's rich and well preserved tradition and heritage. It may also help to gain control over the processes which devastate the remaining spatial, social and cultural resources. This paper is a contribution to a systematization of partial researches conducted so far focused on historical and stylistic features of individual architectural fragments. However, the most significant spatial elements of the periods relevant to urban development of Hvar have not been dealt with yet. The methodological approach is based on gathering and examining extensive archive materials. The research conducted as well as the results obtained may be considered as a stimulus and a starting point for further systematic research on Hvar's urban development as well as its landscape architecture.

ANA-MARIJA RAJČIĆ

BIOGRAFIJA

BIOGRAPHY

ANA-MARIJA RAJČIĆ, dipl.ing.arh., rođena je 1968. godine u Zagrebu. Godine 1991. diplomirala je na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu u klasi prof. dr.sc. Ante Marinović-Uzelca. Poslijediplomski znanstveni studij „Prostorno planiranje, urbanizam i parkovna arhitektura” upisala je 1998. godine. Stručna je savjetnica u Odjelu za planiranje urbanističkog razvoja grada u Gradskome zavodu za prostorno uređenje grada Zagreba.

ANA-MARIJA RAJČIĆ, Dipl.Eng.Arch., born 1968 in Zagreb. In 1991 she graduated from the Faculty of Architecture of the University of Zagreb under supervision of prof. Ante Marinović-Uzelac, Ph.D. She enrolled in the post-graduate program in „Physical Planning, Urbanism and Landscape Architecture” in 1998. She is advisor in Department of Urban Planning of the City Institute of Physical Planning, Zagreb.